

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/103962,Odwilz-pod-kontrola.html>

V Światowy Festiwal Młodzieży i Studentów w Warszawie (fot. NAC)

ARTYKUŁ

Odwilż pod kontrolą

OKRES HISTORYCZNY

(1948-1956) Stalinizm w Polsce

Autor: FILIP MUSIAŁ 26.10.2023

5 marca 1953 r. zmarł Józef Stalin. Śmierć sowieckiego dyktatora zapoczątkowała obejmujący cały blok sowiecki proces nazywany „odwilżą”. W jego efekcie doszło do korekty metod sprawowania władzy przy zachowaniu najistotniejszych cech systemu totalitarnego.

Przemiany zapoczątkowane po śmierci Stalina zostały wymuszone przez głęboką niewydolność systemu komunistycznego i doprowadzenie państw bloku wschodniego na skraj kryzysu gospodarczego grożącego wybuchem masowych protestów. „Odwilż” była więc sposobem „ucieczki do przodu” przed sytuacją, w której rozwój wypadków wymknąłby się komunistom spod kontroli.

Pierwsze symptomy zmian odnotowano w kulturze. W przekonaniu Bieruta poluzowanie gorsetu ideologicznego w kulturze było najbezpieczniejszą metodą na skanalizowanie społecznego niezadowolenia.

W bloku wschodnim odchodzenie od stalinizmu trwało już od 1953 r., w PRL „odwilż” była jednak spóźniona.

Pierwsze symptomy zmian odnotowano w kulturze. W przekonaniu Bieruta i jego współpracowników poluzowanie gorsetu ideologicznego w kulturze było najbezpieczniejszą metodą na skanalizowanie społecznego niezadowolenia. Po latach socrealizmu na początku 1954 r. do kin weszły filmy odbiegające od dotychczasowej estetyki.

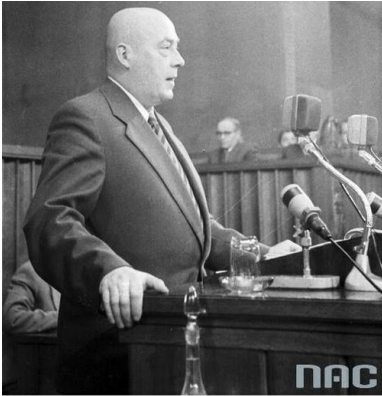
Jeszcze w tym samym roku zaczął ukazywać się pierwszy kolorowy magazyn „Dookoła Świata”, prezentujący m.in. zakazane dotąd przez cenzurę reportaże z państw zachodnich.

Odwilż

W marcu 1954 r. przeprowadzono także kosmetyczne zmiany polityczne. W czasie II Zjazdu PZPR podjęto – za przykładem ZSRS – decyzję o powrocie do „kierownictwa kolegiального”. Rozdzielono zatem funkcje I sekretarza i premiera PRL. Szefem partii pozostał Bierut, na fotelu premiera zasiadł natomiast Cyrankiewicz.

Bolesław Bierut (fot. IPN)

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 51-13-23

Józef Cyrankiewicz (fot. NAC)

Katalizatorem przemian w kulturze stał się odbywający się w wakacje 1955 r. V Światowy Festiwal Młodzieży. Do Warszawy oprócz młodych ludzi z bloku sowieckiego przyjechały także grupy z „państw imperialistycznych”. Spotkanie indoktrynowanej i odizolowanej dotąd od Zachodu młodzieży bloku wschodniego z rówieśnikami z krajów kapitalistycznych miało olbrzymie znaczenie psychologiczne. Sączona jej do głów oficjalna ideologia była bowiem nie do pogodzenia z własnymi doświadczeniami nabytymi w czasie wspólnych rozmów i zabawy.

We wrześniu, po wakacyjnej przerwie,

czasopismo studenckie „Po Prostu”, wydawane przez komunistyczną młodzieżówkę, zaczęło się ukazywać z podtytułem „Tygodnik studentów i młodej inteligencji”. W kolejnych miesiącach odegrało ono znaczącą rolę.

Wyczuwając polityczne prądy, „odwilży” podporządkowali się dotąd usłudni reżimowi twórcy. W sierpniu 1955 r. Adam Ważyk – wcześniej jeden z głównych przedstawicieli socrealizmu w poezji – opublikował *Poemat dla dorosłych*chodzący za symboliczne zerwanie z realizmem socjalistycznym. Wbrew dotychczasowej praktyce, zamiast chwalić wielką budowę socjalizmu, Ważyk przedstawił ponurą rzeczywistość podkrakowskiej Nowej Huty – biedę, alkoholizm, prostytutkę, bandytyzm...

We wrześniu, po wakacyjnej przerwie, czasopismo studenckie „Po Prostu”, wydawane przez komunistyczną młodzieżówkę, zaczęło się ukazywać z podtytułem „Tygodnik studentów i młodej inteligencji”. W kolejnych miesiącach odegrało ono znaczącą rolę. Jako pierwsze zaczęło opisywać dotychczas skrywaną w oficjalnych publikacjach „ciemną stronę” PRL-u: pisano o życiu na prowincji, przestępczości i chuliganach.

W 1956 r. zaczęło ukazywać się coraz więcej tekstów o charakterze politycznym – najczęściej wyrażających popularne społecznie hasła demokratyzacji systemu, ale także przypominających o represjach wobec żołnierzy AK czy – gdy pojawiło się przyzwolenie PZPR na poruszanie tej tematyki – opisujących wynaturzenia stalinowskiego aparatu sprawiedliwości. Tygodnik z czasem stał się zatem „tubą wolności” – nie można było w nim napisać wszystkiego, niemniej drukowano teksty, które po latach ścisłej cenzury rodziły wrażenie powrotu wolności słowa.

V Światowy Festiwal Młodzieży i Studentów w Warszawie (fot. NAC)

Józef Światło

Dynamika kontrolowanej zmiany została zaburzona jesienią 1954 r. Rok wcześniej do Berlina Zachodniego zbiegł Józef Światło, wicedyrektor Departamentu X Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, posiadający wiedzę o najpilniej strzeżonych tajemnicach rządzącej polską komunistycznej klikki. We wrześniu 1954 r. na falach Radia Wolna Europa nadano pierwszą audycję, w której Światło ujawniał kulisy działania partii i bezpieki.

Były oficer MBP mówił o agenturalności polskich komunistów, ich pełnej zależności od Moskwy, wewnętrznych rozgrywkach partyjnych, a także opisywał metody śledcze i sposoby fingowania procesów. Audycje wywołały wstrząs. Początkowo komuniści próbowali ratować sytuację, wydając komunikat PAP o „agenturalno-prowokatorskiej działalności ppłk. J. Światły”.

We wrześniu 1954 r. na falach Radia Wolna Europa nadano pierwszą audycję, w której Światło ujawniał kulisy działania partii i bezpieki.

Na przełomie listopada i grudnia 1954 r., w czasie narady centralnego aktywu PZPR, doszło jednak do bezprecedensowej w dotychczasowych dziejach PRL krytyki kierownictwa partii, w tym Bieruta, za „odizolowanie się od mas partyjnych”. Jednocześnie skrytykowano kierownictwo MBP. Próba ratowania sytuacji i opanowania nastrojów społecznych było rozwiązaniem ministerstwa i powołanie w jego miejsce – szczuplejszego kadrowo – Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego. Choć analogiczne zmiany przeprowadzono w tym czasie w całym imperium sowieckim, w PRL nadano im specjalny charakter propagandowy. Rozpoczęto przygotowania do rewizji procesów, w których skazywano działaczy komunistycznych, a w grudniu zwolniono z aresztu Władysława Gomułkę.

W styczniu 1955 r. w czasie III Plenum KC PZPR skrytykowano „wypaczenia w pracy aparatu bezpieczeństwa”. W kolejnych miesiącach skonstruowano tezę o „wyrośnięciu aparatu bezpieczeństwa” ponad partię, która była następnie nagłaśniana w ramach specjalnej akcji propagandowej.

„Odwilż” w kulturze przebiegała pod pełną kontrolą PZPR.

Twierdzenie o samowolnym działaniu bezpieki miało uchronić komunistów od poniesienia odpowiedzialności za popełniane przez nią zbrodnie i ukryć fakt, że bezpieka funkcjonowała pod bezpośrednim nadzorem kierownictwa partii komunistycznej. Minister bezpieczeństwa publicznego Radkiewicz został przeniesiony na stanowisko ministra państwowych gospodarstw rolnych, a dyrektor Departamentu X Anatol Fejgin i nadzorujący jego pracę wiceminister MBP Roman Romkowski – aresztowani.

W kwietniu 1956 r. ogłoszono amnestię, w ramach której więzienia opuściło około 4,5 tys. więźniów politycznych, a kolejnym 4,5 tys. osadzonych za działalność przeciw reżimowi złagodzone kary. Nie oznaczało to jednak uwolnienia wszystkich skazanych za działalność niepodległościową. Ostatnim działaczem Polski Walczącej wypuszczonym z więzienia był kurier WiN Adam Boryczka, który wyszedł na wolność w 1967 r.

„Odwilż” w kulturze przebiegała pod pełną kontrolą PZPR, już jednak wymuszone zmiany w aparacie represji miały znaczący wpływ na wyzwolenie się części społeczeństwa z paraliżującego strachu przed reżimem. Zmiany w bezpiece świadczyły, że nie jest ona wszechmocna, a zarazem dowodziły, że poddana silnej presji partia zaczyna się cofać.

Fragment podręcznika IPN *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989* (2014).

Całość publikacji dostępna w portalu polska1918-89.pl
oraz w wersji drukowanej w księgarni internetowej ipn.poczytaj.pl

COFNIJ SIĘ